

Fasta fornlämningar

Fasta fornlämningarna är spår efter mänsklig verksamhet i skärgården. En del av dem kan lätt observeras i naturen, medan andra är övertäckta med vegetation eller jordmån i t.ex. tät granskog. Mänsklig aktivitet ute i skärgården är starkt förknippad med fiske, sälfångst och sjöfart. Vår karga skärgård med mycket sten och ställvis relativt lite vegetation skapar alldeles speciella förhållande för fornminnen, dessutom är miljön i skärgården rätt ung till följd av landhöjningen.

STENUGN OCH TOMTNING PÅ MICKELSÖRARNA.
FOTO: MIKAEL HERRGÅRD

Till fasta fornlämningar räknas: jungfrudanser, kompassrosor, tomtningar, stenugnar, båtlämningar, förvaringsgropar, rösen och gistvallar (krakanvallar), som kom med från medeltiden. Vanligast förekommande är stenugnar, även kallade ryssugnarna, samt olika lämningar efter tillfälliga bostäder s.k. tomtningar, konstruktioner förknippade med fiske, säljakt och sjöfart.

Båtlämningar är platser röjda på sten där man förr i tiden drog upp sina båtar. De var belägna vid den dåtida strandlinjen, som i dagens läge kan ligga långt från havet. Längs med båtens sidor finns vallar av sten som byggdes för att skydda

båten. Lämningarna från fiskelägena är belägna vid skyddade hamnar, vilket skiljer sig från säljaktslämningarna.

Tomtning

Tomtningar är ett vitt begrepp, både vad gäller funktion och ålder. Begreppet är ett samlingsnamn för vissa olika typer av lämningar. I Kvarken är tomtningar främst grunder och andra rester av anspråklösa byggnader, som är lämningar främst från säljakt och säsongfiske. Byggnaderna användes för övernattning och lagring.

Enklaste beskrivningen av en tomtning är en enkel hyddlikande bostad uppförd av material från platsen. I Kvarkens skärgård finns rikligt med stenar, mycket annat fanns inte att tillgå på öarna i det yttersta havsbandet. Det kan vara en av orsakerna till att tomtningarna bevarats i rätt stor omfattning.

Här finner man talrika öppna "stenkojor", som antagligen använts av 1500 - talets fiskare som regn och vindskydd samt som viloläger under natten.

"Kojorna" är en meter höga, har tre väggar, av vilka en ofta består av en större sten och saknar tak. Stenarna bildar en vall runt en stenfri golvyta som ligger på marknivå eller något sänkt. På Skravelbådan finns liknande lämningar med timrade överreden, de har främst använts som saltanhus. Liknande lämningar med överreden, fanns tidigare även på Ritgrund.

På Storskär finns "stenkojor" bl.a. på tre platser, Finnskatan, Lillskärs nordspets och en på Bergbådan. Även på öarna Ljusan och Storsand finns lämningar som påminner om dessa, vid forna strandlinjen.

I Kvarkens skärgård finns lämningarna ända ner till 2,5 m över havet och uppfördes sålunda tidigast under 1700 - talet. De kan även hittas på olika höjder över havet och bottenplanen varierar från kvadratisk och rektangulärt till helt runda. Deras yta varierar mellan ett par kvadratmeter till högst 12-15 kvm. Några är byggda mot större stenblock.

Stora cirkelformade förhistoriska tomtningar finns i Björköby och på Panike. En speciell typ av tomtningar finns på Storskär, nämligen säljagarnas gamla kokplatser. Även under bräddlöpet, dvs. säljakten vid fastisens kant, hade säljagarna fasta punkter de utgick ifrån, ett vindskydd på högsta krönet på Storskär där vårsolen först åstadkom snöfri mark.

Jungfrudanser

De flesta labyrinter i Norden finns vid kusterna, på de yttersta vindpinade holmarna i havsbandet. Jungfrudanser förekommer ofta parvis t.ex. som på Bogskär. Det har hittats ca 150 jungfrudanser i Finland och de finns alla inom det svenskspråkiga området. "Flera traditioner pekar mycket riktigt på att labyrinterna har tjänat högst allvarliga syften i samband med uppträdande till sjöss. Dessa har varit av magisk kultur. Det har gällt att försäkra sig mot naturens nyckfullhet i fråga om väder och fiskelycka" skriver John Kraft i Bottnisk kontakt 1982.

Jungfrudanser är stenar utlagda på marken i en spirallik labyrintform. Stenlabyrinterna kallas också trojaborgar, trojeborgar eller trelleborgar. På finska används även benämningen jatulintarha, som ungefär betyder jättens hage (tyska jatul =jätte, rese). Jungfrudanser finns utspridda längs hela den finländska och svenska kusten samt på Åland, och de är ofta byggda invid klapperstensfält. Jungfrudanser i Finland är kustnära belägna, men i Sverige har de även hittats på fastlandet i närheten av kyrkor.

Labyrinter är konstruerade av stenar, ungefär i storleken av ett människohuvud. I sin enklaste form är de spiralformade. Den klassiska labyrinten bygger på en grundfigur som är korsformad och i vars mitt ingången börjar. Även om de är labyrinter, kan man inte gå vilse i stencirkklarna, eftersom det i en korrekt byggd jungfrudans endast går att komma en väg från ingången till centrum och tvärtom. Labyrinterna kan antingen leda till en återvändsgränd i mitten eller leda rakt igenom och ut igen, s.k. genomgångslabyrinter.

Det har spekulerats mycket om när jungfrudanserna byggdes och varför de byggdes. Med hjälp av mätning av lavtillväxt (lichenometri) och stenyrtornas vittringsgrad har man kunnat datera labyrinterna. De äldsta jungfrudanserna i kustbygderna är från 1300-talet och de senaste är från 1800-talet.

Enligt folktraditionen byggdes jungfrudansen för lek och spel, kanske av sjöfarare och fiskare i väntan på vind eller av lokalbefolkningen. Enligt gamla legender var det jättarna eller feér som byggde labyrinterna. Vissa forskare

JUNGFRUDANS. FOTO: MIKAEL HERRGÅRD

anser att jungfrudanserna var föremål för riter och gammal vidskepelse, som levde kvar länge bland människor när de vistades i hamnar och fiskelägen.

Men traditionen med att bygga labyrinter går långt tillbaka i historien. De äldsta labyrinttraditionerna kommer från Medelhavsområdets bronsålderskulturer, t.ex. den minoiska kulturen på Kreta. För att främja växten befriades jordgudinnan symboliskt varje vår ur labyrinten av solguden vid ett rituellt vårspele. Labyrintfiguren är känd även i Amerika, Indien och Asien, och sammankopplas med solkulturer och fruktbarhetsritualer. Traditionen att bygga labyrinter spred sig ända till Norden. Eventuellt var det vikingarna som via sina färder till Miklagård (Konstantinopel) som hade med sig labyrinttraditionen hem. Labyrinter lades ofta intill gamla kultplatser, många labyrinter från medeltiden är byggda nära bronsåldersrösen.

Enligt den grekiska mytologin fanns en berömd labyrint i Knossospalatset på den grekiska ön Kreta. Enligt legenden bodde vidundret Minotaurus, som var hälften tjur och hälften människa, inne i labyrinten. Vart nionde år måste man offra sju unga kvinnor och sju unga män till Minotaurus. Hjälten Theseus gick in i labyrinten och dödade Minotaurus, och med hjälp av ett garnnystan hittade han vägen ut tillbaka.

Steugnar

Stenugn är en enkel, kallmurad stenugn. De är alla i stort sett likadant utformade, ca 1,5 - 2,0 m breda. Storleken på stenarna de är byggda av varierar något. Gemensamt för områden med

ugnar är en formation i närheten, en cirkelformad stensättning. I vissa fall kan man finna stensättningarna direkt utbyggda från själva ugnen, så att en halvcirkel bildas. Deras storlek varierar från ca 2 - 8 m i diameter. Under stora ofreden härjade ryska galärflottan längs Bottniska vikens kuster och spåren av dem främst i form av stenugnar. De finns på platser som varit lämpliga hamnar för de bräckliga och väderkänsliga galärerna. Vid dåligt väder måste de invänta gynnsamma vindförhållanden.

På lantmätare Gullic Wislanders karta från år 1763 framgår att det finns fyra steugnar på Skräveln på Mickelsörarna. I kartbeskrivningen framgår att grynnan var utan ägare och att ryssarna år 1720 mist både fartyg och folk, det finns ännu lämningar kvar efter deras bakugnar.

På Björköby finns något som kan förliknas med ett varv för galärer och inte långt från denna plats finns en bra dätida hamnplats. I Kvarkens skärgård finns ett stort antal steugnar, bara i Björköby finns det ca 200 stycken. Av det ursprungliga antalet är endast tre ugnar fortfarande i gott skick. De är belägna på nordöstra sidan av ön inom området Malskäret-Tvärören, och i grupper vid Malskäret, Skarftagränn, Lillhamngränn, Lillhamnbrolandet och innanför Storhamnsfladan. Man kan även hitta enstaka ryssugnar på ca 200-300 meters avstånd från de andra.

Idag är stenugnar inte alltid så lätta att identifiera i naturen, de har rasat ihop och blivit överväxta med vegetation. De områden där de är belägna är till stor del igenvuxna med tät gran-skog.

